

УДК 342.2.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.24>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА АЛЬТЕРНАТИВНУ (НЕВІЙСЬКОВУ) СЛУЖБУ ЯК ОДНА З ФОРМ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ

Голуб В.К.,
*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
адвокат
ORCID: 0009-0001-0327-992X
e-mail: Golubvk@ukr.net*

Голуб В.К. Реалізація права на альтернативну (невійськову) службу як одна з форм виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни.

У статті на основі аналізу низки наукових позицій та нормативної бази у сфері надання громадянину права на відмову від несення військової служби за переконаннями, розглянуті проблемні правові питання щодо здійснення цього права як однієї з форм виконання конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни.

Конституційний обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни, передбачає декілька форм виконання: виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі реалізації права на спротив недемократичному правлінню, яке посягає на засади конституційної демократії; виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі проходження військової служби за призовом; виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі проходження альтернативної цивільної (невійськової) служби.

Звернуто увагу, що доцільно та логічно, розглядати частину 4 статті 35 Конституції України, яка говорить про те, що «у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою», як один із форм виконання конституційного обов'язку громадянина щодо захисту Вітчизни. Тобто, альтернативна цивільна служба має в собі ознаки або властивості двох різних правових конструкцій, як, з одного боку, суб'єктивного права, а з іншого - юридичного обов'язку громадянина. Обов'язок проходження альтернативної цивільної служби можна порівняти з обов'язком щодо виконання військового обов'язку. Кожен з обов'язків є вимогою, які пред'являються до людини і громадянина і пов'язані з необхідністю її участі в забезпеченні інтересів суспільства, держави.

Акцентовано, що право на альтернативну цивільну службу є конституційне право на заміну одного з конституційних обов'язків іншим конституційним обов'язком. Іншими словами, право людини полягає у виборі між обов'язками, без яких не можливе функціонування в тому числі права на альтернативну (невійськову) службу. Реалізація цього права передбачає можливість вибору виконання громадянами обов'язку перед державою в тому числі і щодо захисту Вітчизни, але у сферах, не пов'язаних з армією, прийняттям присяги та використання зброї.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що реалізація громадянином права на альтернативну цивільну службу, дозволяє з одного боку виконувати громадянину свій обов'язок перед державою, перед суспільством, іншими (невійськовими) видами суспільно-корисної діяльності, а з іншого, дозволяє повні реалізувати свободу совісті, віросповідання, переконань індивіда в суспільстві, що є базовими елементами для вільного розвитку її особистості. Утверджуючи та забезпечуючи право на альтернативну службу, держава тим самим проявляє повагу до прав та свобод громадян, не змушуючи йти їх проти своєї совісті.

Ключові слова: реалізація громадянином права на альтернативну цивільну службу, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі проходження альтернативної цивільної (невійськової) служби.

Holub V.K. Realisation of the right to alternative (non-military) service as a form of performing of the constitutional duty to defend the Fatherland.

Based on the analysis of a number of scientific positions and the regulatory framework in the area of granting a citizen the right to conscientious objection to military service, the article examines the problematic legal issues relating to the exercise of this right as one of the forms of performing of the constitutional duty of citizens to defend the Motherland.

The constitutional duty of citizens to defend the Fatherland envisages several forms of performing: performing of the duty to defend the Fatherland in the form of exercising the right to resist undemocratic rule which encroaches on the principles of constitutional democracy; performing of the duty to defend the Fatherland in the form of military service under conscription; performing of the duty to defend the Fatherland in the form of alternative civilian (non-military) service.

The author notes that it is expedient and logical to consider part 4 of Article 35 of the Constitution of Ukraine, which states that ‘if the performance of military duty contradicts the religious beliefs of a citizen, the performance of this duty should be replaced by alternative (non-military) service’, as one of the forms of performing of the constitutional duty of a citizen to protect the Motherland. In other words, alternative civilian service has features or properties of two different legal constructs, on the one hand, as a subjective right and, on the other hand, as a legal obligation of a citizen. The obligation to perform alternative civilian service can be compared to the obligation to perform military duty. Each of the duties is a requirement imposed on a person and a citizen and is related to the need for his/her participation in ensuring the interests of society and the state.

Based on the results of the study, it is concluded that the exercise by a citizen of the right to alternative civilian service allows, on the one hand, a citizen to fulfill his/her duty to the State, to society, and to other (non-military) types of socially useful activities, and, on the other hand, allows for the full exercise of freedom of conscience, religion, and beliefs of an individual in society, which are the basic elements for the free development of his/her personality. By affirming and ensuring the right to alternative service, the State thereby shows respect for the rights and freedoms of citizens without forcing them to go against their conscience.

Key words: exercise of the right to alternative civilian service by a citizen, performing of the duty to defend the Motherland in the form of alternative civilian (non-military) service.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття значно розширився обсяг прав людини, який постійно наповнюється новим змістом і набуває більш вагомих механізмів захисту цих прав, зокрема й на національному рівні. Незважаючи на зміни, що відбулися, окремі права людини послідовно не отримують належної гарантії їх реалізації. Це стосується і права людини на заміну військової служби альтернативною, цивільною, у разі, якщо її переконанням чи віросповіданням суперечить несення військової служби.

Основною метою наукової статті є теоретичне обґрунтування проблемних правових питань щодо здійснення цього права як однієї з форм виконання конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни, а також розроблення відповідних пропозицій щодо їх вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Нині в українському конституційному праві взагалі відсутні дисертаційні, та надто мало спеціальних досліджень присвячених праву людини, громадянина на альтернативну (невійськову) службу. Проте з окремими аспектами цієї проблематики можна ознайомитися у працях таких дослідників, як В. Беда, Ю. Битяк, В. Братковського, Є. Григоренка, І. Митрофанова, Я. Фокіна, Є. Ярмола та ін.

Виклад основного матеріалу. Конституція України містить низку принципів положень, які мають слугувати основою законодавчого вирішення питання про права громадянина на заміну обов'язку проходити військову службу альтернативною цивільною службою.

Насамперед, це положення Розділу 1 Конституції України, що включає у свій зміст правові норми, які у своїй сукупності складають конституційно-правовий інститут основ конституційного ладу України, оскільки містять базові конституційні цінності, що перебувають біля особливого правового захистом [1, с. 48]. Україна є демократичною, правовою, соціальною (стаття 1) і світською (частина 3 статті 35) державою, в якій людина є найвищою цінністю, а її права і свободи (в тому числі і право громадянина, що розглядається) визнаються, гарантується та забезпечується з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування (у особі її посадових осіб), що є їх конституційним обов'язком. (стаття 3). Визнання пріоритету верховен-

ства права, тобто підпорядкованості держави та її органів і посадових осіб праву, а відтак домінуванням права над політикою, економікою та ідеологією держави (частина 1 статті 8). Обов'язок органів державної влади (у особі її посадових осіб) здійснювати свою загальнополітичну діяльність з урахуванням універсальних, загальновизнаних та загальнообов'язкових принципів і норм міжнародного права, що є складовою частиною в тому числі національної правової системи України (стаття 18) (зокрема і в сфері визнання, утвердження та захисту права на альтернативну (невійськову) службу) [2].

Конституція України має вищу юридичну силу, пряму дію і застосовується на всій території України. Закони та інші правові акти не повинні суперечити Конституції. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи, громадяни та їхні об'єднання повинні дотримуватися Конституції та законів, що їй відповідають (ст. 15) [2].

Завдяки цьому можливе звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції і воно належним чином гарантується навіть у разі відсутності інших нормативних правових актів [3, с. 41].

Тобто ті положення які закріплюють право людини, громадянина у Основному Законі, є прямою дією, і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації (п. 4 мотивувальної частини [4].

Відтак у Розділі I «Загальні засади» Конституції України, закріплено основи конституційного ладу України, яким не можуть суперечити жодні інші положення Конституції.

На цій основі мають здійснюватися конституційні положення Розділу 2, в якому викладено основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Держава визнає і гарантує права та свободи людини, захищає її за межами держави. В свою чергу, громадянин має дотримуватися законів і приписів держави, виконувати встановлені обов'язки. Юридично закріплена система цих прав, обов'язків і законних інтересів, реалізацію і захист яких бере на себе держава, становить правовий статус громадянина, що відрізняє його від іноземців та осіб без громадянства [5, с. 18].

Тому, розглядаючи другий розділ Конституції України, необхідно акцентувати увагу не тільки на конституційних правах і свободах громадянина, а й на його конституційних обов'язках, тому що основу правового статусу особистості становлять її права, свободи та обов'язки, що закріплені в Конституції України та інших важливих законодавчих актах.

Дотримуючись їх положень, зокрема положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конституція України проголошує, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». При цьому Конституція України, з одного боку, не передбачає поділу прав, свобод та обов'язків на більш чи менш значущі, тим самим підтверджуючи їх рівноцінність, а з іншого боку, конститує невичерпність закріплених нею прав, свобод людини і громадянина [1, с. 95-96].

Незважаючи на визначену широту категорії правового статусу особи, а так само конституційно-правового статусу людини і громадянина, базовими елементами, що й визначають їх зміст, постають права, свободи та обов'язки. З одного боку, права і свободи, а з іншого – обов'язки особи (людини і громадянина) демонструють водночас деяке протистояння одне з одним та взаємодоповнюваність. Загальноприйнятим є положення про неможливість функціонування прав і свобод без обов'язків, а обов'язків без прав і свобод. Визначені обов'язки особи забезпечують стримування в реалізації прав і свобод людини, не дають їм можливості перейти в стан свавілля. В свою чергу, права і свободи особи щодо обов'язків дозволяють вповні реалізувати свободу індивіда в суспільстві, можливості до самоствердження, суспільної та індивідуальної активності [6, с. 3].

Обов'язки мають таку саму цінність, як і права. Ш. Монтеск'є розглядав обов'язки як вищу чесноту, притаманну демократії: «Якби я міг зробити так, щоб люди отримали нові підстави любити свої обов'язки, свою вітчизну і свої закони, щоб вони відчували себе щасливішими в усякій країні... я вважав би себе найщасливішим зі смертних» [7, с. 160.]

В юридичній літературі також під правовим обов'язком розуміли закріплену в основному законі і гарантовану державою міру необхідної участі громадянина у створенні і примноженні соціальних благ [8, с. 53], або закріплену в нормах права вимогу до суб'єкта, яка виражає соціально зумовлену необхідність встановленої поведінки і забезпечену можливістю державного примусу щодо суб'єкта такої поведінки [9, с. 62].

Будь-який юридичний обов'язок продиктований державною й громадською необхідністю. Необхідність певної поведінки – це головна та вирішальна ознака будь-якого юридичного обов'язку. Вид та міра юридичного обов'язку залежать від державних і громадських потреб. Важлива потреба держави – це потреба у внутрішній та зовнішній безпеці. Суспільство також зацікавлене в безпеці держави та її захисті, так як держава є найдосконалішою формою організації і захисту суспільства [10, с. 254].

В свою чергу, змістом будь-якого обов'язку є поведінка особи, що визначена законодавцем необхідною для забезпечення, реалізації та розвитку інтересів суспільства, держави та інших осіб. Отже, обов'язок наділений соціальною функцією в сфері взаємовідносин держави і особи – скріплювати воедино, координувати, впорядковувати зв'язок різноманітних соціальних інтересів у процесі юридичного регулювання дій окремих індивідів, так і досить широких об'єднань, організацій громадян [11, с. 138]. Зокрема, Б. Семенко до числа невід'ємних елементів поняття юридичного обов'язку відніс: а) необхідність поведінки, що закріплена в законі (сутність); б) міру, вид, характер цієї поведінки (зміст); в) вказівку на опосередковуваний інтерес; г) метод забезпечення необхідних дій; д) спрямованість і зміст волі законодавця, вираженої в обов'язку. Виходячи з цього, він запропонував визначити юридичний обов'язок, як встановлені законом вид і міру необхідної поведінки (в рамках загальних чи конкретних правовідносин), що відповідає інтересам суспільства, вповноваженої, а також правозобов'язаної особи і такої, що забезпечується у випадку порушення можливістю державного примусу [12, с. 12].

Окремі науковці, які поняття та зміст конституційних обов'язків пов'язували з їх соціально-правовою природою, взаємодією моральних і правових факторів, зауважували, що це є “матеріально зумовлена і гарантована необхідність в поведінці особи, межі якої визначені нормами об'єктивного права (Конституцією, законом, іншими правовими нормативними актами) в цілях користування певними благами та цінностями для задоволення суспільних і особистих інтересів на основі їх єдності і поєднання” [13, с. 147]. Таким чином, автор такого визначення розглядає обов'язок як частину механізму забезпечення балансу інтересів особи та суспільства.

Узагальнюючи матеріал, що викладений у спеціальній юридичній літературі можна зазначити, що характерними рисами обов'язків є наступні: а) виконання обов'язків пов'язують із соціальним благом [13, с. 139–147]; б) обов'язки сприяють примноженню матеріальних і духовних благ народу, зміцненню законності і правопорядку [8, с. 52]; в) метою конституційних обов'язків є створення найбільш сприятливих умов життєдіяльності суспільства, охорона його економічних ресурсів, історичних пам'яток, їх збереження для майбутніх поколінь [14, с. 92].

Визначені змістом розділу II Конституції України права, свободи та обов'язки людини і громадянина характеризуються рядом ознак: а) вони є основними; б) становлять юридичну базу всієї системи прав, свобод і обов'язків; в) мають найвищу юридичну силу; г) підлягають підвищеному захисту з боку держави і суспільства. Виступаючи центральним елементом, основою конституційно-правового статусу особи, вони юридично конституують стандарти поведінки особи, що визнаються і гарантуються державою. Неухильне дотримання прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, як правильно визначає уявлення про демократію, законність, справедливість, правопорядок [1, с. 95].

За своїм змістом конституційні обов'язки – це необхідність передбаченої Конституцією України поведінки людини і громадянина в інтересах суспільства, держави та інших осіб щодо створення і захисту суспільних і власних благ. За формою конституційні обов'язки людини і громадянина – це вид юридичних обов'язків, які являють собою необхідність поведінки людини і громадянина в межах і порядку, передбачених Конституцією України [15, с. 26].

Ознаками конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні є те, що вони: а) закріплені в конституції та законах України; б) встановлені державою в інтересах усіх членів суспільства; в) вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина; г) обмежують права людини; г) є основою правового статусу; д) мають найвищий юридичний захист; е) рівні і невід'ємні; є) гарантовані щодо здійснення необхідності; ж) передбачають встановлення юридичної відповідальності за не виконання чи не належне виконання необхідної поведінки [16, с. 146].

Згідно із положеннями Загальної декларації прав людини 1948 р., а саме ч. 2 ст. 29, обов'язки встановлюються з метою забезпечення належного визнання і поваги громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [17].

Одним із важливих і невід’ємних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина є її обов’язки, які вона несе перед суспільством, державою та іншими людьми. Про це прямо зазначено у п. 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. і ст. 23 Конституції України 1996 р.: «Кожна людина... має обов’язки перед суспільством» [18; 19].

У другому розділі Конституції України, крім прав і свобод людини і громадянина, наведено основні конституційні обов’язки громадянина: обов’язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (стаття 65) та інші [2].

Також у цьому розділі зазначається, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (стаття 22).

Проте у першому розділі встановлюється обов’язок додержуватися Конституції України та законів України (стаття 19).

В Україні, Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 22).

Разом з тим, Конституція України дається конкретний перелік прав і свобод, які не підлягають обмеженню, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (частина 2 статті 64). До них відносяться, зокрема: право на життя (стаття 27); право на повагу до його гідності (стаття 28); право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29). Втім до них не відноситься право на свободу світогляду і віросповідання (стаття 35).

При цьому в умовах воєнного або надзвичайного стану Конституція України дозволяє тільки окреме, а не повне, тотальне обмеження прав і свобод із обов’язковим зазначенням строку дії цих обмежень.

Розглянемо статтю 65 Конституції України у взаємозв’язку з правовими нормами, викладеними в Конституції.

Частина 1 статті 65, визначає один з основних конституційних обов’язків громадянина є «Захист Вітчизни».

Поняття «Вітчизна» і «Батьківщина» є тотожними; вони, з одного боку, належать до вічних цінностей, виявляють зв’язок кожної людини з її пращурами та їх справами, у них утілюється історія, культура і духовність народу, а з іншого – згідно з дефініцією, це країна, в якій народилася людина і до громадян якої вона належить [20, с. 86].

Конституційний Суд України (надалі – КСУ) вважає: «Захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов’язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. До військовослужбовців належать особи, які проходять таку службу, зокрема у Збройних Силах України. Військовій службі передують необхідність виконання конституційного військового обов’язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом)» [21, п. 2.1(9)].

М. Савчин, аналізуючи дане рішення зауважує, що КСУ чогось зводить захист Вітчизни лише до захисту держави, що є звууженням розумінням цього поняття, оскільки виключає звідси захист конституційної демократії від деспотичного урядування. Очевидно, що таке трактування мислиме стосовно захисту Вітчизни у разі агресії, військового конфлікту із іншою державою або виконання військового обов’язку громадянами України [22, с. 248-249].

Захист Вітчизни передбачає обов’язок кожного військовозобов’язаного громадянина країни стати на її захист у випадку зовнішнього збройного нападу, офіційного оголошення війни чи загальної мобілізації. Але захист Вітчизни – це не лише її оборона. Це і стан захищеності державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, законних інтересів держави та прав громадян від посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, це відповідний рівень громадського порядку та громадської безпеки, збереження національної культури та ін. Усі ці аспекти захисту Вітчизни мають відстоюватись громадянами [19, с. 488].

Слід зазначити, що положення статей 17 і 65 Конституції України стосуються перш за все військового обов’язку, тобто здійснення захисту Вітчизни військовослужбовцем, тобто громадянином, який відповідає певним критеріям, зазначеним у законі [23, с. 199].

Як зазначено у Рішенні Конституційного Суду України, будь-яка форма проходження військової служби є обов’язком громадян України щодо захисту держави [24].

В умовах сьогодення законотворець до певної міри нівелює колізію, притаманну довоєнному законодавству України, в основі якої лежить помилкове ототожнення військового обов'язку та обов'язку захисту Вітчизни, про що вже неодноразово зазначалося в національній правовій доктрині [25].

Л. Летнянчин зауважує, що конституційні обов'язки із захисту Вітчизни і щодо відбування військової служби є різними, оскільки вони здійснюються в різних правовідносинах. Військовий обов'язок громадян України реалізується в конкретних правовідносинах, а обов'язок щодо захисту Вітчизни, територіальної цілісності й незалежності держави – в загальних конституційних правовідносинах [26, с. 146]. Ми приєднуємося до точки зору Л. Летнянчина, що обов'язок відбувати військову службу стосується лише військовозобов'язаних, у той час як обов'язок захищати Вітчизну, її незалежність, територіальну цілісність – є обов'язком усіх громадян України [26, с. 30].

Зміст та умови реалізації даного правообов'язку конкретизується у відповідних законодавчих актах держави, що регулюють суспільні відносини зі сфери безпеки та оборони. Водночас спільним для них усіх є те, що згадане право не підлягає обмеженню з боку влади, за виключенням тих, що стосуються забезпечення інтересів самої безпеки й оборони людини та держави. В основі цієї беззаперечності лежить саме право та воля конкретної людини, які корелюються з її обов'язком перед суспільством і державою реалізовувати означене право, а також з відповідальністю за його реалізацію [27, с. 96].

Водночас визначені в Законі «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» громадяни України при реалізації конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 65 Конституції України) можуть його не реалізовувати щодо відбування військової служби (ч. 2 ст. 65 Конституції України). Так, ст. 22 цього Закону окреслює обов'язки громадян під час мобілізації і встановлює їх як щодо громадян, які підлягають призову, так і стосовно тих, які призову не підлягають. Останні також виконують обов'язки із захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності (ч. 1 ст. 65 Конституції України), проте не відбувають військової служби (ч. 2 ст. 65). Викладене свідчить, що розглядувані конституційні обов'язки є різні за суб'єктивним складом, що їх реалізує. Зазначені конституційні обов'язки є різними за своєю юридичною природою, але в той же час знаходяться в діалектичному взаємозв'язку й істотно впливають один на одного [25, с. 4-5, 7].

Військова служба є основою національної обороноздатності. Конституція не визначає модусу військової служби, тому Верховна Рада володіє свободою розсуду щодо визначення моделі проходження військової служби громадянами України. Лише стаття 35(4) Конституції містить застереження про можливість проходження альтернативної невійськової служби громадянам України, виконання військового обов'язку яких суперечило б їх релігійним переконанням [22, с. 249].

У сучасних умовах отримала свій розвиток ще одна форма захисту Вітчизни – проходження альтернативної (невійськової) служби в умовах особливого правового режиму. На альтернативну службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення [28, с. 255].

Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством [29].

Проте з огляду на положення частини 4 статті 35 Конституції України норми якої мають найвищу юридичну силу, право на альтернативну службу може застосовуватись не лише для заміни проходження строкової військової служби, а й замість виконання інших видів військового обов'язку (військової служби), в тому числі і в умовах особливого періоду, задля здійснення свого громадянського обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Як зауважує український економіст, фінансовий аналітик О. Куш, три людини не можуть забезпечити одного воїна. Це неможливо. На одного воїна потрібно 60 осіб у тилу. Оскільки, Утримання одного солдата – це 1 млн. грн. на рік (у середньому). Сюди входять грошове забезпечення, харчування, форма, засоби захисту й мінімальне обладнання [30].

Саме на практиці, осіб, які все-таки належать до певних релігійних громад і просто не можуть брати до рук зброю, будуть вкрай неефективними під час виконання бойових завдань, можуть мобілізувати до війська на відносно «мирні» посади – кухарі, водії, інженери. Тобто такі мобі-

лізовані можуть інакше послужити державі та народу України, виконуючи інші суспільно-корисні роботи та завдання [31].

Як свідчить історичний досвід, тилове забезпечення збройних сил є ключовою ланкою системи зміцнення обороноздатності та безпеки країни. Щодо тилового забезпечення збройних сил, як ключового елементу системи зміцнення обороноздатності країни, для чого необхідно оновити основні фонди оборонних та попутних підприємств для підвищення рівня їх рентабельності. Можливим напрямком вирішення соціальних проблем є збільшення заробітних плат та соціального статусу робітників сфери тилового забезпечення. Впровадження новітніх технологій у виробництво для цілій тилового забезпечення дозволить припинити накопичувати застарілу військову техніку та підвищити обороноздатність збройних сил України [32].

Закономірності збройної боротьби такі, що на одного того, хто б'ється зі зброєю в руках на лінії фронту залежно від рівня технічної оснащеності збройних сил у тилу повинні працювати багато осіб, які приносять реальну користь та підтримку обороноздатності держави, тим самим сприяють захисту Вітчизни.

У статті 29 Загальної декларації з прав людини визнано: «1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи. 2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина має зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [17].

У своїй постанові у справі «Баятян проти Вірменії» Велика палата Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) вказала таке: «Заявник, будучи Свідком Єгови, намагався отримати звільнення від військової служби не заради своєї вигоди або зручності, а з огляду на свої ширі релігійні переконання» і призначення заявнику покарання без урахування його переконань і поглядів у демократичному суспільстві». Крім цього, Велика палата відкинула заперечення уряду Вірменії про те, що звільнення осіб від призову на підставі їхніх переконань стало б різновидом позитивної дискримінації: визнала відмову від надання доступу до альтернативної служби у Вірменії неправомірним втручанням у права заявника.

«Повага до поглядів релігійних меншин - до однієї з яких належить заявник, – що виявляється державою у формі надання їм можливості служити суспільству відповідно до своїх переконань, може сприяти послідовному та сталому плюралізму, а також релігійній згоді та терпимості в суспільстві». [33].

Далі вона нагадала, що: «плюралізм, терпимість і свобода думки є визначальними ознаками «демократичного суспільства». Хоча в деяких випадках індивідуальні інтереси повинні підкорятися інтересам групи, демократія означає більше ніж те, що погляди більшості мають завжди переважати; необхідно досягати балансу, що забезпечує справедливе і належне поведіння з представниками меншин і запобігає будь-яким зловживанням з боку домінуючої групи. домінуючої групи. Отже, повага до поглядів релігійних меншин до однієї з яких належить заявник, що виявляється державою у формі надання їм можливості служити суспільству відповідно до їх можливості служити суспільству відповідно до своїх переконаннями, може сприяти послідовному та стійкому плюралізму. стійкому плюралізму, а також релігійній згоді та терпимості в суспільстві; і терпимості в суспільстві; і воно зовсім не породжує неправомірну нерівність або дискримінацію, як стверджував уряд» [34, с. 18].

У повідомленні Чен та ін. проти Республіки Корея Комітет з прав людини ООН заявив: «державна може, якщо забажає, зобов'язати відмовника проходити альтернативну цивільну службу, що не входить у військову сферу і не перебуває під військовим командуванням. Альтернативна служба не повинна носити каральний характер. Це має бути дійсна служба суспільству, сумісна з принципом поваги до прав людини» [35].

У справі «Ерчеп проти Туреччини» (скарга No 43965/04 від 22.11.2011), в якій в п. 61 зазначено: «заявитель, являючись Свідком Єгови, намагався отримати звільнення від військової служби не задля своєї вигоди чи зручності, а у зв'язку зі своїми невдаваними релігійними переконаннями. Європейський суд також відмічає, що заявитель ніколи не відмовлявся від виконання своїх громадянських обов'язків в цілому, а навпроти, відкрито просив владу надати йому можливість пройти альтернативну цивільну службу» [36].

Як зазначив Комітет з прав людини ООН, «повага державою до переконань совісті та їхніх проявів переконань совісті та їхніх проявів сама по собі є важливим фактором забезпечення згуртованого та стабільного плюралістичного суспільства [...] альтернативи обов'язковій військовій службі [...] не підривають основи принципу загального військового обов'язку, а приносять еквівалентну користь суспільству і пред'являють рівноцінні вимоги до кожної людини, ліквідуючи несправедливу нерівність між тими, хто проходить обов'язковий військову службу, і тими, хто проходить альтернативну службу» [37].

Висновки. Конституційний обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни, передбачає декілька форм виконання.

По-перше: виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі реалізації права на спротив недемократичному правлінню, яке посягає на засади конституційної демократії.

По-друге: виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі проходження військової служби за призовом;

По-третє: виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни у формі проходження альтернативної цивільної (невійськової) служби.

Доцільно та логічно, розглядати частину 4 статті 35 Конституції України, яка говорить про те, що «у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою», як однією із форм виконання конституційного обов'язку громадянина щодо захисту Вітчизни.

Тобто, альтернативна цивільна служба має в собі ознаки або властивості двох різних правових конструкцій, як, з одного боку, суб'єктивного права, а з іншого – юридичного обов'язку громадянина. Обов'язок проходження альтернативної цивільної служби можна порівняти з обов'язком щодо виконання військового обов'язку. Кожен з обов'язків є вимогою, які пред'являються до людини і громадянина і пов'язані з необхідністю її участі в забезпеченні інтересів суспільства, держави.

Право на альтернативну цивільну службу не звільняє громадянина від виконання обов'язків перед державою, в тому числі обов'язку щодо захисту Вітчизни, а тільки надає можливість громадянину з огляду на міркування совісті змінити форму його виконання з військової на цивільну службу. У разі заміни військової служби альтернативною (невійськовою) службою змінюється лише зміст військового обов'язку, а не його суть, це можливість виконання військового обов'язку іншими видами суспільно корисної діяльності.

Право на альтернативну цивільну службу є конституційне право на заміну одного з конституційних обов'язків іншим конституційним обов'язком. Іншими словами, право людини полягає у виборі між обов'язками, без яких не можливе функціонування в тому числі права на альтернативну (невійськову) службу. Реалізація цього права передбачає можливість вибору виконання громадянами обов'язку перед державою в тому числі і щодо захисту Вітчизни, але у сферах, не пов'язаних з армією, прийняттям присяги та використання зброї.

Визнаючи право громадянина на альтернативну цивільну службу, держава встановлює гарантії його забезпечення та захисту виходячи з інтересів окремих громадян, а з іншого боку, реалізація такого права можлива тільки за наявності виконання обов'язку суб'єктом цього права. Тобто реалізація свободи совісті, віросповідання, переконань індивіда повинна узгоджуватись з правами й свободами інших членів суспільства, що в свою чергу, встановлює правовий зв'язок між реалізацією її власних прав і свобод та дотриманням нею обов'язків перед державою та суспільством.

Таким чином, реалізація громадянином права на альтернативну цивільну службу, дозволяє з одного боку виконувати громадянину свій обов'язок перед державою, перед суспільством іншими (невійськовими) видами суспільно-корисної діяльності, а з іншого, дозволяє вповні реалізувати свободу совісті, віросповідання, переконань індивіда в суспільстві, що є базовими елементами для вільного розвитку її особистості. Отже, утверджуючи та забезпечуючи право на альтернативну службу, держава тим самим проявляє повагу до прав та свобод громадян, не змушуючи йти їх проти своєї совісті, надаючи такому громадянину сповненому патріотичної енергії і готовності чесно і дисципліновано працювати, щоб принести користь своїй Вітчизні, і цивілізовано виконати свої громадянські обов'язки щодо держави, зокрема й конституційний обов'язок із захисту Вітчизни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України у судових рішеннях / М.П. Орзіх, А.А. Єзеров, Д.С. Терлецький. К.: Юрінком Інтер, 2011. 432 с.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4331>.
3. Коментар до Конституції України / Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., випр. й доп. К., 1996. 374 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. за № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар [Текст]: станом на 20 трав. 2018 р. / Я.О. Берназюк, А.Г. Бірюкова, Ю.О. Буглак [та ін.]; за заг. ред. К.І. Чижмарь, О.В. Лавриновича. К.: Професіонал, 2018. 296 с.
6. Боярський О.О., Кофман Б.Я. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина як зміст її конституційно-правового статусу. *Соціальний калейдоскоп*. 2020. № 1. С.1–12.
7. Монтескьє Ш. О духе законів. М. 1995. 274 с.
8. Федотов М.А. Конституционный статус советского гражданина (вопросы теории) : [учеб. пособие]. М.: Всесоюз. юрид. заочн. ин-т, 1982. 71 с.
9. Ем В.С. К вопросу о понятии, содержании и сущности правовых обязанностей. *Вестник Московского университета*. Серия 11: Право. 1981. № 1. С. 56–62.
10. Риндич Д.С. Сутність та зміст військового обов'язку: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2024. С. 253–556. URL: http://lsej.org.ua/6_2024/64.pdf.
11. Коропецьки О. Государство и личность в период построения и совершенствования развитого социализма (На опыте СССР и ЧССР): *дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*. М., 1981. 199 с.
12. Семенко Б.М. Юридические обязанности граждан СРСР (вопросы теории): автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теория и история государства и права”. Саратов, 1978. 21 с.
13. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М.: Наука, 1979. 229 с.
14. Социалистическая концепция прав человека / [отв. ред. В.М. Чхиквадзе, Е.А. Лукашева]. М.: Наука, 1986. 221 с.
15. Білоскурська О.В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України. Чернівці: Книги – XXI, 2011. 200 с.
16. Актульні проблеми конституційного права України: *підручник* /за заг. ред. проф. Олійника А.Ю. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 554 с.
17. Загальна декларація прав людини / [М-во юстиції України]. К.: ЛОГОС, 1998. 8 с.
18. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. 2-ге вид. К., 1992. 199 с.
19. Конституція України. Науково-практичний коментар / Ред. кол.: В.Я. Тацій (голова ред. кол.), О.В. Петрішин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків, 2011. 1128 с.
20. Кириченко Ю.В. Конституційна практика нормативного регулювання обов'язку захищати вітчизну в Україні та державах континентальної Європи: порівняльний аналіз. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 84–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_1_21.
21. Рішення Конституційного Суду України № 1-р(П)/2019.
22. Савчин М. Право на захист вітчизни в. обов'язок захищати вітчизну. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 247–255.
23. Корж І.Ф. Право, обов'язок та мотивація громадян щодо захисту Вітчизни. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 193–204.
24. Рішення Конституційного Суду України, 2-й Сенат, від 12.10.22 р. № 7-р(П)/2022 у справі № 3-102/2021(231/21, 415/21) (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-rii2022>.

25. Григоренко Є.І., Передерій О.С. Критерії розмежування конституційних обов'язків щодо захисту Вітчизни та військового обов'язку за українським законодавством. *Часопис з юридичних наук*. 2014. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1679>.
26. Летнянчин Л.І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики. Х.: Вид. Вапнярчук Н.М., 2006. 256 с.
27. Марчук М.І., Белевцова О.С. Захист Вітчизни: щодо питання про належне нормативне врегулювання «загальнообов'язковості» конституційного обов'язку. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 95–98.
28. Риндич Д.С. Сутність та зміст військового обов'язку: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2024. С. 253–556. URL: http://lsej.org.ua/6_2024/64.pdf.
29. Про альтернативну (невійськову) службу. Закон України від 12 грудня 1991 року/ № 1975-ХІІ. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 1992, № 15, ст. 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.
30. Куц О. Принцип «один воює – троє в тилу» не працює. Одного воїна може забезпечити 60 тиловиків URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/kush/printsip-odin-vojuje-troje-v-tilu-ne-pratsjuje-odnoho-vojina-mozhe-zabezpechiti-60-tilovikiv-1717395.html>.
31. Гупалюк В. Чи існує альтернативна (невійськова) служба під час воєнного стану та хто має на неї право? URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/chi-istnie-alternativna-neviyskova-sluzhba-pid-chas-voennogo-stanu-ta-hto-mae-na-neyi-pravo.html>.
32. Тесніков, О., Фурсова, В. Проблемні аспекти управління системою забезпечення тилового забезпечення Збройних Сил України. *Економіка та суспільство* 26 / 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/352378614_PROBLEMNI_ASPEKTI_UPRAVLINNA_SISTEMOU_TILOVOGO_ZABEZPECENNA_ZBROJNIH_SIL_UKRAINI.
33. Европейский суд по правам человека, дело «Баятыан против Армении» (Bayatyan v. Armenia) (жалоба N. 23459/03, постановление от 7 июля 2011 г.).
34. Отказ от военной службы по убеждениям. HR/PUB/12/1 Нью-Йорк и Женева, 2012 год. 88 с.
35. Мин-Кю Чён и др. против Республики Корея (CCPR/C/101/D/1642-1741/2007).
36. Рішення ЄСПЛ у справі «Ерчеп проти Туреччини» (скарга № 43965/04 від 22.11.2011) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107532>.
37. Ё Бум Юн и Мюн Джин Чхве против Республики Корея (CCPR/C/88/D/1321-1322/2004).
38. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Белов Д.М. Щодо права адвоката на отримання від клієнта конфіденційної інформації та її захист в умовах глобалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3. 2023. С. 382–389.
39. Бисага Ю.М., Берч В.В., Белов Д.М. Конституційна скарга – механізм захисту конституційних прав громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2023. С. 700–705.